

Monumentenzorg

1 - Vervallen
perkenierswoning
op Banda Neira.
FOTO BARBARA MENSINK
1991

2 – Het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen (1587-1629), werd in 1893 in zijn geboortestad Hoorn geplaatst. 16 augustus 2010 werd het van zijn sokkel gestoten.

dra. Hasti Tarekat MSc
Vertegenwoordiger van de
Indonesian Heritage Trust

in Indonesië

Geschiedenisles over Nederland

In De Pers verscheen op 17 augustus 2011 een foto van het omgevallen standbeeld van gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen in Hoorn met de ondertitel: ‘Gevallen of geduwd?’ Los van de schuldvraag, merkte ik dat de geschiedenis rond de persoon Coen in Nederland nog altijd beladen is. Ook voor Indonesische scholieren is Coen geen onbekende. Wij leerden op school de geschiedenis van ons land vanaf de Portugese periode tot aan de post-onafhankelijkheidsperiode. De Nederlandse periode, die begint bij de aankomst van Cornelis de Houtman in 1595 en eindigt bij de onafhankelijkheid van Indonesië, krijgt daarin opvallend veel aandacht. Rijtjes met belangrijke momenten, namen en data gedurende deze 350-jarige Indonesisch-Nederlandse relatie, moest ik tijdens de geschiedenislessen in mijn hoofd stampen. Tegenwoordig laten veel Indonesiërs zich lacherig vereeuwigen bij de herdenkingssteen van Coen in het Wajang Museum in Jakarta.

Dit gedeeld verleden kreeg een heel andere lading toen ik als Indonesiër het geluk had Nederland te bezoeken en allerlei historische figuren in de vorm van standbeelden en voorzien van plakaten met ronkende teksten op straten en pleinen zag staan. Dat wat je geleerd hebt op school over oorlogen, revoluties en leiders blijkt plotseling te kloppen, zij zijn waar gebeurd; het zijn geen sprookjes. Deze ontmoetingen met het verleden dreunden nog lang door in mijn hoofd. Van mij mag het standbeeld van Coen blijven. Het is onderdeel van onze gezamenlijke – en soms bloedige – geschiedenis. Het functioneert als een eyeopener.

Monumentenzorg is een betrekkelijk nieuw fenomeen in Indonesië. De begrippen archeologie, geschiedenis en cultuur zijn bekend, net als de begrippen monument, folklore en natuur, evenals de termen wereld, natie, regio en stad. Maar het begrip monumentenzorg als gemeenschappelijke noemer die al deze losse begrippen verbindt, strijdt in de beroepspraktijk nog steeds om bestaansrecht.

Het begin van het behoud van en onderzoek naar het Indonesische erfgoed op het gebied van archeologie en etnografie dateert uit 1778, toen J.M.C. Rademacher het ‘Bataviaasch Genootschap der Konsten en Wetenschappen’ oprichtte.¹ Dit werd in 1885 vastgelegd in een wet die de basis zou vormen voor de huidige bescherming van cultureel erfgoed in Indonesië.

De wet werd aangenomen en hield lang stand, totdat deze in 1992 werd vernieuwd. Sindsdien fungeerde de wet als richtlijn voor de monumentenzorg in Indonesië. Maar na twee decennia bleek hij al verouderd en moest hij worden aangepast. De Indonesische regering nam het initiatief om de wet te wijzigen, in overleg met betrokken partijen. In oktober 2010 werd de nieuwe regelgeving officieel van kracht.

De gewijzigde wet van 2010 voorzag in aspecten als een betere beloning voor de ontdekkers van kunstvoorwerpen; zwaardere sancties op overtredingen zoals illegale handel en roof; een grotere rol voor lokale overheden bij de bescherming van cultureel erfgoed; een betere registratie van monumenten.

Toch is de nieuwe regelgeving nog altijd sterk op de archeologie gericht. De preoccupatie met deze discipline blijkt ook al uit de lijst van het Werelderfgoed in Indonesië. Hierop staan de tempelcomplexen van Borobudur en Prambanan en de vindplaats van de vroege mens, Sangiran. De lijst is al betrekkelijk lang ongewijzigd, evenals de lijst van Indonesische natuurlijke erfgoederen. Daarop prijken de nationale parken Komodo, Lorentz en Ujung Kulon en (een deel van) het tropisch regenwoud van Sumatra.

Pas de laatste jaren heeft de Indonesische overheid haar aandacht verlegd naar het immaterieel erfgoed door wajangpoppen, het traditionele wapen k(e)ris, het traditionele batiktextiel en het inheemse bamboemuziekinstrument angklung als immaterieel cultureel erfgoed te registreren. Al deze erfgoederen zijn tussen 2008 en 2010 door UNESCO erkend.

Sinds de tweede helft van de jaren '80 van de vorige eeuw begint het Indonesisch erfgoedbestel langzaam vorm te krijgen. Er is een toenemende belangstelling van het publiek voor het onderwerp, een groeiende inzet van niet-gouvernementele organisaties en de particuliere sector, een cumulatie van kennis en een steeds grotere belangstelling vanuit het onderzoeks- en onderwijsveld. Om het bestel te completeren en bestendigen is echter een grotere inzet van de overheid nodig. Vanwege de snelheid waarmee de Indonesische steden hun gebouwd erfgoed kwijtraken, is dat een urgente opgave.

3 – Restauratie van de Big Ben ofwel Jam Gadang in Bukittinggi, West-Sumatra. Het project is in 2010 door de BPPI, met financiële hulp van de Nederlandse ambassade in Jakarta, uitgevoerd. FOTO: BPPI 2010.

In 2011 hoopt de Indonesische regering erkenning te verkrijgen voor de saman, een dans uit Atjeh (Aceh), en zullen er nieuwe aanvragen worden ingediend voor de traditionele Balinese dans, de noken (een attribuut dat vrouwen in het binnenland van Papua gebruiken om baby's mee in slaap te wiegen en biggen, knollen, groenten en kleren mee te vervoeren) en het miniatuurpark 'Mooi Indonesië', ook bekend onder de naam Taman Mini Indonesia Indah in Jakarta.

Maatschappelijke beweging

Op het vlak van nieuwe erfgoeddisciplines in de stedelijke sfeer laat de overheid het helaas afweten. Alleen onder geïnteresseerden gaan stemmen op om nieuwe regelgeving in het leven te roepen voor historische gebouwen in stedelijk gebied, in UNESCO-terminologie, stedelijk landschap. Deze regeling voorziet in een actueel inzicht in cultuurerfgoed en objecten en die onder de oude regelgeving geen bescherming genoten.²

De reden voor deze nieuwe aandacht in de particuliere sector is de voortdurende aantasting van

het historische landschap door sloop van monumenten en openbare parken. Nieuwe ontwikkelingen gaan zo snel dat het lijkt alsof men graag alle historische gebouwen met de grond gelijk wil maken, vooral in stadscentra.

De snelle sloop van historische gebouwen was halverwege de jaren '80 de belangrijkste reden voor het ontstaan van een erfgoedbeweging onder de Indonesische bevolking. Terwijl de overheid zijn aandacht richtte op opgravingen en kunstvoorwerpen, werd de samenleving zich bewust van de snelle veranderingen in de leefomgeving. Halverwege de jaren '80 richtten enkele personen die zich hierover zorgen maakten, erfgoedverenigingen op. In die tijd verrichtten drie erfgoedverenigingen pionierswerk in Bandung, Yogyakarta en Jakarta. In 2011 zijn er in heel Indonesië maar liefst tweeënvijftig erfgoedverenigingen, voornamelijk op de eilanden Java en Sumatra en een enkele in het oostelijke deel van het land (Ternate, Bali, Papua). Het toenemende aantal erfgoedverenigingen leidde in 2004 tot de vorming van een nationaal platform genaamd Badan

Pelestarian Pusaka Indonesia (BPPI) ofwel de Indonesian Heritage Trust.

Vanaf het begin was het eerste en belangrijkste doel van deze verenigingen de sloop van historische gebouwen tegen te houden, waarbij zij als waakhond optraden. Dat is nooit een gemakkelijke taak. In veel gevallen moest er strijd worden gevoerd tegen overheden die vergunningen voor nieuwe projecten gaven (en tegelijkertijd toestemming gaven voor de sloop van bestaande historische gebouwen) en tegen kapitaalcrachtige investeerders. Slechts enkele van die geleverde veldslagen kende een goed einde.

Uitdagingen

Aan de andere kant leerden de erfgoedverenigingen wijze lessen van die jaren van strijd. Ze ontdekten dat een reactieve houding niet voldoende was om sloop te voorkomen. In een tijdsbestek van ongeveer dertig jaar werden de activiteiten, die aanvankelijk bestonden uit het louter verdedigen van historische gebouwen, uitgebreid met voorlichting aan zowel publiek als overheid, het op schrift stellen en publiceren van onderzoek en informatie, en het wereldwijd netwerken met zusterorganisaties.

Hoewel de sloop van gebouwen moeilijk te stoppen lijkt, bestaat de hoop dat bewust-bouwen-programma's het proces zullen vertragen. Een voorbeeld: de Indonesian Heritage Trust is sinds 2010 betrokken bij de oprichting van het Municipality Network of Heritage Cities (JKPI), een netwerk bestaande uit 35 gemeenten die zich inzetten voor het behoud van historische gebouwen en landschappen in hun steden. JKPI en BPPI organiseren regelmatig trainingen om de kennis van monumentenzorg onder overheidsfunctionarissen te vergroten. Het zal vermoedelijk jaren duren voordat zij zich voldoende bewust zijn van het belang van monumentenzorg, maar je moet ergens beginnen. Bovendien dient synergie tussen burgers en overheid te worden gekoesterd.

Een ander aspect dat iets is verbeterd maar nog verdere verbetering vergt, betreft de rechtsbescherming en wetshandhaving. Er bestaat op nationaal en lokaal niveau een lijst van beschermde gebouwen. Die op nationaal niveau is in principe veiliggesteld, omdat de lijst uit belangrijke monumenten voor het land bestaat. Op lokaal niveau is het een ander verhaal. Gebleken is dat het feit dat een historisch gebouw op de lijst van een gemeente staat, niet betekent dat het gevrijwaard blijft van sloop.

De consequenties van een lokale bescherming zijn niet in de regelgeving of werkwijze van het gemeentelijk bestuur verankerd. Een historisch gebouw wordt op de lijst gezet, maar vervolgens

worden de rechten en plichten van de betrokken partijen niet op schrift gesteld. Het betreft dus louter een lijst van gebouwen en adressen. De eigenaars van de gebouwen zijn vaak niet eens op de hoogte van die beschermde status.

Zo zijn er verscheidene incidenten geweest bij de sloop van beschermde gebouwen. Verschillende malen is geprobeerd om een overheidsinstelling of investeerder voor de rechter te slepen, maar dan liepen de erfgoedverenigingen tegen het probleem aan dat ze geen geld hadden voor een dure advocaat of de proceskosten. Bovendien zijn dergelijke gevallen onbekend terrein voor het rechtsstelsel in Indonesië; er bestaat geen jurisprudentie die als leidraad zou kunnen dienen. Wetshandhaving is kortom een van de grootste uitdagingen in Indonesië.

Kenmerken van erfgoedverenigingen

Ondanks alle uitdagingen en problemen blijft het aantal erfgoedverenigingen toenemen. Mogelijk is dit een teken van een groeiend bewustzijn onder de bevolking van het belang van erfgoed. Aan de andere kant kan het ook een teken zijn dat er geen verbetering plaatsvindt in het erfgoedbestel door de overheid. Een slecht functionerend systeem schept altijd weer mogelijkheden elders.

De meeste erfgoedverenigingen kennen de volgende gemeenschappelijke kenmerken:

1. Alle organisaties zijn particuliere initiatieven;
2. Wat personeel betreft zijn de organisaties afhankelijk van de individuele bijdragen van vrijwilligers;
3. De organisaties worden op parttimebasis geleid. Erfgoedbeheerder is nog geen beroep;
4. Om te overleven moeten ze lokale bronnen aanspreken en mobiliseren, en een veel voorkomend verschijnsel is dat ze zich aansluiten bij universiteiten, beroepsverenigingen of particuliere bureaus om voor operationele doeleinden logistieke back-up te hebben;
5. Manieren om internet te gebruiken en optimaal te benutten zijn nog steeds te duur. Slechts enkele organisaties kunnen zich een website permitteren en het up-to-date houden van de inhoud is een tamelijk zwak punt;
6. De meeste organisaties richten zich op gebouwd erfgoed dat op korte termijn door sloop bedreigd wordt;
7. Het betreft incidentele, korte termijnactiviteiten, omdat alle organisaties een constante bron van inkomsten missen en afhankelijk zijn van vrijwilligers;
8. De vrijwilligers moeten tactisch en multi-taak zijn, en activiteiten verrichten op juridisch gebied, publiek bewustzijn, documentatie, acties

en alles daartussen om sloopprojecten te vertragen en de basis voor de erfgoedinfrastructuur in het land te verbeteren.

Bovenstaande kenmerken maken de organisaties kwetsbaar. De meeste erfgoedverenigingen overleven jarenlang puur vanwege de enthousiaste inzet van een groep vrijwilligers. Vrijwilliger zijn bij een erfgoedvereniging betekent tijd, energie en vaak eigen middelen ter beschikking stellen, in welke vorm dan ook. Dat kan variërend van financiële ondersteuning tot het beschikbaar stellen van voorzieningen, zoals een auto of zelfs een eigen huis dat als kantoor dienst kan doen.

Een groep toegewijde vrijwilligers is geweldig, maar er zijn meer en andere middelen nodig om de problemen te kunnen aanpakken en monumentenzorg op de ontwikkelingsagenda van een land te krijgen. Erfgoedverenigingen moeten zich

op gemeentelijke structuurplannen richten en op de langere termijn gerichte acties ondernemen, maar dat zijn luxes die ze zich niet altijd kunnen permitteren.

Erfgoedinfrastructuur

Een ander probleem is dat het zonder bemoeienis van de overheid en de particuliere sector niet mogelijk is monumentenzorg op de ontwikkelingsagenda te krijgen. Er zijn geen middelen beschikbaar om een infrastructuur te bouwen voor de erfgoedbeweging in Indonesië. Hieruit volgt dat we behoefte hebben aan de volgende zaken.

Institutionalisering

Erfgoedverenigingen kunnen een belangrijke rol spelen in de documentatie en registratie van erfgoed, maar uiteindelijk is het de overheid die

4 a - b - Demonstratie van leden van de Sumatra Heritage Trust tegen de voorgenomen sloop van het gebouw van PT. Mega Eltra (het voormalige Lindetevis-Stokvis) in 2002. FOTO'S HASTI TAREKAT.

over bescherming beslist. Veel inspanningen van erfgoedverenigingen vinden geen weerklank, omdat er geen overheidslichaam bestaat dat die inspanningen kan institutionaliseren. Het zou ideaal zijn als erfgoedverenigingen met de overheid samenwerken. Op dit moment kent de Indonesische regering een Directoraat Geschiedenis en Antropologie dat met erfgoedzaken belast is, maar zoals gezegd komen erfgoedzaken in het algemeen niet aan de orde.

Een ander probleem dat betrekking heeft op de overheid is het tekort aan erfgoed specialisten; zowel praktijkspecialisten als beleidsmakers, met name voor gebouwd erfgoed. Gemeentelijke diensten voor ruimtelijke ordening en openbare werken hebben wel technici in huis, maar voor erfgoed bestaat nog geen zelfstandige afdeling. Op deze wijze vindt het leerproces richting erfgoed specialist slechts incidenteel plaats en meestal op basis van persoonlijke interesse.

Conditie en subsidies

De status van ontwikkelingsland wordt door Indonesië vaak als excuus gebruikt voor het ontbreken van monumentensubsidies. Het wordt beschouwd als een tertiaire behoefte zonder prioriteit. Maar de overheid hoeft niet alle restauraties te financieren; er is geen overheid die zich dat kan veroorloven. Wat de overheid wel kan doen, is het scheppen van gunstige voorwaarden voor investeringen.

Een andere stap die kan worden genomen is het creëren van stimulansen voor het behoud van historische gebouwen door middel van fiscaal voordeel en verlaagde tarieven voor water en elektriciteit. De meeste historische gebouwen bevinden zich in dure gebieden, waar de jaarlijkse grondbelasting vrij hoog is. In Indonesië is dit een verplichting waaraan veel eigenaren niet kunnen voldoen. Als hiervoor een gunstige belastingregeling wordt gecreëerd, kan dit aantrekkelijk zijn voor zowel eigenaars als investeerders. De meeste historische gebouwen zijn ook vrij groot, waardoor er hoge water- en elektriciteitskosten aan verbonden zijn.

Politieke wil

Ook in Indonesië kennen we het gezegde: waar een (politieke) wil is, is een (politieke) weg. Een politieke keuze is in principe het product van een democratisch besluitvormingsproces, tot stand gekomen in de vertegenwoordigende lichamen. In de praktijk ligt de politieke besluitvorming echter voor een belangrijk deel in handen van bestuurders, zoals burgemeesters, gouverneurs, ministers of zelfs de premier. Als een bestuurder de politieke wil heeft om een historisch gebied in de eigen stad te behouden en restaureren, dan staat dit op de agenda. Helaas is die politieke wil nog steeds een kwestie van individuele voorkeur in plaats van algemeen beleid.

Visie

Indien er politieke wil in de vorm van consensus bestaat, rijst de volgende, fundamentele vraag: hoe bepaalt Indonesië haar identiteit als natie door middel van stedelijke ontwikkeling? Het formuleren van een identiteit gaat gepaard met een beslissing omtrent welke gebouwen behouden moeten blijven en welke gemist kunnen worden. Ontwikkeling zonder een helder geformuleerde identiteit leidt louter tot chaos en ontmenselijking. Chaos, omdat verschillende ontwikkelingen elkaar tegenwerken en er geen sprake is van een samenhangend plan of visie. Ontmenselijking, omdat men er, nadat de meeste collectieve herinneringen zijn weggevaagd, geen emotionele binding meer mee heeft. In het geval van Indonesië is het een kwestie van politieke wil om voor een plek een identiteit te formuleren.

Netwerken en gemeenschappelijk erfgoed

Zolang we bezig zijn monumentenzorg in Indonesië op de ontwikkelingsagenda te krijgen, moeten zowel de overheid als erfgoedverenigingen zorgen dat ze mondiger en machtiger worden. Een manier daarvoor – die de afgelopen twee decennia al kan worden waargenomen – is netwerken met zusterorganisaties in andere landen. Dit gebeurt op verschillende manieren:

- De Indonesian Heritage Trust wordt actief lid van de International National Trusts Organisation (INTO) in Londen;
- UNESCO Asia and the Pacific probeert de initiatieven tot behoud van Aziatisch erfgoed te stimuleren door prijzen uit te reiken. Indonesië heeft al enkele malen een dergelijke prijs ontvangen, maar loopt met het aantal ingediende aanvragen nog steeds achter op andere landen;
- Opleiding voor erfgoed specialisten. Sinds 2009 biedt de Universiteit Gajah Mada in Yogyakarta, Indonesië, postgraduate-opleidingen in monumentenzorg aan, daarmee het voorbeeld volgend van andere landen zoals Thailand en Maleisië;
- Publieksvoorlichting door de gemeente Solo, Indonesië, die in 2010 gastheer was voor de World Heritage Cities International Conference.

Met Nederland wordt al jarenlang genetwerkt en enkele resultaten daarvan zijn in deze uitgave van dit tijdschrift te zien. In september 2010 is er in Bandung een bijeenkomst belegd over samenwerking tussen Indonesië en Nederland op verschillende gebieden van gemeenschappelijk erfgoed.³ In het algemeen kunnen beide landen wat gemeenschappelijk erfgoed betreft samen-

5 – Ondanks demonstraties tegen de sloop van het voormalige gebouw van Lindetis-Stokvis, en ondanks politiebewaking, is het gebouw in 2002 toch gesloopt. Tot op de dag van vandaag (2011) ligt het terrein waar eens het gebouw stond er troosteloos bij. FOTO HASTI TAREKAT

werken op projectniveau of door middel van scholing en training. Projecten die in gezamenlijkheid zijn uitgevoerd, hebben betrekking op restauratie van gebouwd erfgoed, Heritage Emergency Response en documentatie. Scholing en training hebben plaatsgevonden voor musea, archieven, Nederlandse culturele centra in Indonesië, voor gemeenten met stedelijk erfgoed en op het gebied van erfgoedonderwijs.

Samenwerking op het gebied van archieven is een van de oudste vormen van gezamenlijke zorg om een gedeeld verleden. Dit is al in 1968 begonnen op basis van een overeenkomst tussen beide regeringen. In 2000 is deze gewijzigd in samenwerking op instellingsniveau. Een van de grootste uitdagingen voor het Nationaal Archief Indonesië is te voorzien in voldoende personeel dat de Nederlandse taal machtig is. Hier ligt mogelijk een taak voor de Nederlandse culturele centra in verscheidene Indonesische steden die cursussen Nederlands aanbieden. De actuele opgave is archiefpersoneel en het algemene publiek een attractieve cursus Nederlands aan te bieden. Een ander punt dat tijdens de bijeenkomst in Bandung aan de orde kwam, was het feit dat de samenwerking zich voornamelijk op Java concentreert. Het zou goed zijn als erfgoedverenigingen en gemeenten in het westen en oosten van Indonesië ook de gelegenheid krijgen om met Nederland samen te werken.

Verder werd aangegeven dat de samenwerking tussen Indonesië en Nederland zich vooral richt op het gemeenschappelijk erfgoed in Indonesië. Denk hierbij aan wetenschappelijke samenwerking. Er wordt door Indonesische wetenschappers vrijwel geen onderzoek gedaan naar gemeenschappelijk erfgoed in Nederland. Er zijn nauwelijks publicaties over dit onderwerp van de hand van Indonesische auteurs en vanuit Indonesisch perspectief. De voor de hand liggende redenen hiervoor is dat het gedeeld verleden in Nederland niet materieel van karakter is en nauwelijks is terug te vinden in de gebouwde omgeving. De Indonesische nalatenschap in Nederland bestaat vooral uit immaterieel erfgoed en zoals bekend, is er weinig aandacht voor deze erfgoeddiscipline. Het gevolg daarvan op de lange termijn is een gebrek aan inzicht in gedeeld verleden aan Indonesische zijde. De meeste Indonesiërs zijn niet op de hoogte van de Indonesische nalatenschap in Nederland. Alle Indonesische kinderen leren vanaf de lagere school over het koloniale verleden tot aan de onafhankelijkheid, maar het lijkt net alsof de geschiedenis daar stopt. Aan gedeeld verleden in de huidige context wordt nog geen aandacht besteed.

Het valt te overwegen om de kennis van het gemeenschappelijk erfgoed in gelijke mate over

6a - b - Het gebouw van de Bank Indonesia (vroeger de Javasche Bank) in Padang, West-Sumatra, voor en na de restauratie door een expertteam van de BPPI in 2009. FOTO BPPI

Indonesië en Nederland te spreiden. Hoewel de Indonesiërs zelf het initiatief hadden moeten nemen om meer te weten te komen over hun erfenis in Nederland, kunnen wij, die ons al dan niet beroepsmatig met erfgoed bezighouden, de Indonesiërs daartoe stimuleren en daarvoor de voorwaarden scheppen.

Noten

¹ Gemeen Goed. *Gedeeld Cultureel Erfgoed in het*

Museum Nasional Indonesia en het Rijksmuseum voor Volkenkunde. Digitale publicaties van het Rijksmuseum voor Volkenkunde.

² 12th Forum UNESCO University and Heritage International Seminar, 5th to 10th April 2009, Hanoi, Vietnam.

³ The Indonesia-Netherlands Discussions on Shared Heritage Cooperation Programs, 25 September 2010, Bandung, Indonesia, organized by Indonesia Heritage Trust (BPPI) & The Center for International Heritage Activities (CIE). ■